

ESKİ VAKIF MALLARININ VERGİ, RESİM VE HARÇTAN MUAF OLMASI

*Yrd. Doç. Dr. Mustafa YILMAZ**

GİRİŞ

Vakıflar, insanın fitratında varolan başkasına iyilik yapma, insanlar için yardımda bulunma, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma duygusunu hukuki statüye kavuşturan ve ona süreklilik sağlayan, düzenli ve koordineli bir şekilde hayata geçirilmesini temin eden en önemli müesseselerden birisidir. Çok eski zamanlardan beri insanlar çeşitli nedenlerle vakfetmişler, ancak İslam'ın vakıf müessesesine verdiği önemden dolayı İslam toplumunda ve özellikle de Osmanlı Devleti zamanında zirveye ulaşmıştır. Bir çok sosyal, kültürel, ekonomik faaliyetin yanı sıra devletin yapması gereken kamu hizmetleri vakıflar eliyle yürütülmüştür. Üstelik bu vakıfların çoğalması kamu makamları tarafından idare ve sevk edilmesini zorunlu kılmıştır. Tanzimatla başlayan ve devam eden sosyal, kültürel yapıdaki bozukluk vakıf müessesesini etkilemiş, bir takım düzenlemelerin yapılmasını gerektirmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ve bazı kanunların kabulü ile birlikte vakıf müessesesinde önemli değişiklikler olmuştur. 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulü ve 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile birlikte vakıfların hukuki rejimi değişmiş, 1926 yılından önce kurulan vakıflara "eski vakıf", bu tarihten itibaren kurulan vakıflara ise "yeni vakıf" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Eski vakıflarla yeni vakıflar arasında hukuki nitelik, unsur, çeşit, amaç ve mallarının hukuki rejimi gibi alanlarda farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Biz bu çalışmamızda eski vakıfların ve mallarının pozitif hukuk açısından ne anlama geldiğini ve vergi, resim ve harçlar karşısındaki durumunu ele alacağız.

I- VAKIF MÜESSESESİ

A) Kavram ve Tanım

Vakıf, Arapça kökenli bir kelime olup çeşitli anlamlara gelmektedir. Vakıf kelimesinin çoğulu evkaf ve vukuf'tur. Organik açıdan incelendiğinde vakıf kavramı, bir kurumu, bir müesseseyi, bir kuruluşu, bir tüzel kişiliği, bir tesisi anlatmak için kullanılmaktadır. Fonksiyonel açıdan ele alındığında ise bir malı başkalarının müdahalelerinden men etmek, bir şeyi daimi surette durdurma, hapsedme, hareketten alıkoyma, dinlendirme anlamlarına

gelmektedir¹. Nitekim Türk Medeni Kanunu²'nin 101. maddesinde organik açıdan bir tanımlama yapılırken³, yürürlükten kalkan eski Türk Medeni Kanunu⁴'nin 73. maddesinde fonksiyonel açıdan bir tanımlama yapılmıştır⁵.

Vakıf müessesesinin kökeni çok eskilere dayandığından tarihsel süreçte farklı anlamların yüklendiği görülmektedir. Eski çağlarda ve tarihin bir çok döneminde vakıf müessesesine uymayan ama benzeyen oluşumlar söz konusu olmakla birlikte⁶, özellikle İslamiyetin ortaya çıkışı ve İslam'ın vakıf müessesesine vermiş olduğu değer dolayısıyla çok fazla gelişmiş⁷ ve üzerinde teorik ve pratik açıdan çok çeşitli çalışmalar yapılmış ve değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu yüzden vakıf konusunda İslam'ın büyük fıkıh

* Fatih Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Ana Bilim Dalı.

¹ Vakfın sözlük ve kelime anlamı olarak yapılan tanımlar için bkz: ÖZTÜRK Nazif, Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983, s.27 vd (bu eser bundan böyle "Vakıflar" şeklinde kısaltılacaktır); ÖZTÜRK Nazif, Elmalılı M.Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Ankara 1995, s.49 vd (bu Eser, bundan böyle "Elmalılı Gözüyle Vakıflar" şeklinde kısaltılacaktır); AKGÜNDÜZ Ahmet, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul 1996; s.76 vd; Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, İstanbul 1973, s.13; ERGÜN Ömer, Danıştay İçtihatlarında Eski Vakıfların Konumu, İstanbul 1995, Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi, s.1; YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Müessese Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Toplumu ve Vakıf Müessesesi", Vakıflar Dergisi, S.XV, Ankara 1982, s.25-26; AKI Erol/DEMİRBILEK Sevdâ, Sosyal ve Kültürel Hayatımızda Vakıflar ve İlgili Mevzuat, İstanbul 1996, s.3 vd.

² 22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK), RG: 08.12.2001/24607.

³ TMK m. 101/1: "Gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgüllemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır."

⁴ 13.07.1967 tarih ve 903 sayılı Türk Medeni Kanunu (eski TMK), RG: 24.07.1967/12655.

⁵ Eski TMK. m.73: "Başlı başına bir malvarlığı olmak üzere, bir mal veya mal topluluğunun veya bunların gelirinin ya da ekonomik olan haklarının belirli bir amaca özgülennesidir."

⁶ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.30 vd; AKGÜNDÜZ, s.52 vd; HATEMİ Hüseyin, Medeni Hukuk Tüzel Kişileri, İstanbul 1979, 53 vd; HATEMİ Hüseyin, Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi, İstanbul 1969, s. 11 vd (bu eser bundan böyle "Vakıf Kurma Muamelesi" şeklinde kısaltılacaktır);

⁷ AKGÜNDÜZ, s.52 vd; AKI/DEMİRBILEK, s.7; ERKİLET Şaban, Vakıflar ve Derneklerin Vergilendirilmesi, Ankara 1991, s.7-8.

imamlarından⁸ yakın tarih İslam alimlerine⁹ kadar, bu alanda bir çok eseri kaleme alan müellif, yazar ve düşünürün yaptığı tariflerden¹⁰ kanunlardaki düzenlemelere kadar bir çok tanımlama yapılmıştır.

⁸ İmam-ı Azam Ebu Hanife, vakfı “bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesi” şeklinde tarif ederken, talebeleri İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed “aynı memluku sürekli olarak Cenab-ı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten men ve menfaatini fukaraya veya vücuh-u birre tasadduk etmektir” şeklinde tanımlamışlardır. Nakleden ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 28-29.

⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, “lisan-ı şer’ide bir aynın, menfaati ibadullaha ait olmak üzere aslım müebbeden haps etmektir” şeklinde bir tanım yapmaktadır. ÖZTÜRK, Elmalılı M.Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, s. 49 ; Ali Haydar Efendi ise şöyle bir tanım yapmaktadır: Menfaati, ibada raci olmak üzere ayn-ı memluku Cenab-ı Hakkın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten alavechi’t-te’bid kavlen hapsi ve menafiini tasadduk veyahut dilediğine sarf etmektir” Nakleden ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 28.

¹⁰ Vakıfla ilgili önemli çalışmaları bulunan Köprülü, vakfı “menfaati insanlara ait olmak üzere ve bir zaman süresi ile tahdit edilmeksizin mülk bir malı temlik ve temellükten haps ve men eylemek” şeklinde tarif etmektedir. KÖPRÜLÜ Bülent, “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”, İÜHFİM, C.XVII (1951), S.3-4, s.699-700; Belgesay, vakfı, “muayyen bir gayeye bir patrimuan tahsis edilerek ona şahsiyet verilmesi” şeklinde tarif etmektedir. BELGESAY Mustafa Reşid, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi “Vakıf” Maddesi, C. X, İstanbul 1954, s. 131; Akipek, vakfı “müstakil ve yeni bir hak süjesi meydana getirmek üzere devamlılık arzeden, muayyen bir gayeye bir malın kanundaki şekillere uygun olarak tahsisi neticesinde vuku bulan bir hükmi şahıs” olarak tanımlamaktadır. AKİPEK Jale G, Vakıflar (Türk Medeni Hukuku Birinci Cildin İkinci Cüzüne, B.2, Ankara 1966, Ek), Ankara 1970, s.3-4; Berki’ye göre vakıf, “gerçek veya tüzel bir kişinin, kendi mamelekine dahil menkul veya gayrimenkulü yahut bunların gelirlerini ammeye faydalı olacak şekilde tahsis etmesidir”. BERKİ Şakir, “Vakıflar”, AÜHFİM, C.XXXVIII, S.I-IV, 1983, s.133; Sosyo-kültürel açıdan yapılan bir tanımlamada da “Türk-İslam kültür sistemi unsurlarından birini, bu topluma mensup bir kişiyi harekete geçirerek onun özel mallarından bir kısmını kamu hizmeti görececek kuruluşlara dönüştürmesi eylemi” olarak tanımlanmıştır. YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, Vakıflar Dergisi, S.6, s.404; GÜNERİ ise, “bir ayn, Allah’ın mülkü hükmünde olmak ve menfaati Allah’ın kullarına ait bulunmak üzere ve kurbet kasdı ile, başkasının mülküne geçirmekten ve mülküne alıp sahip olmaktan ebediyen hapis ve yasak kılmaktır” şeklinde bir tanım getirmiştir. GÜNERİ Hasan, Vakıfta Amaç ve Amacına Göre Vakıf Türleri, Ankara 1976, s.6.

Vakıflarla ilgili bir çok temel eserde şu tanım, genel kabul görmüş bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır: “*Menfaati ibadullaha (Allahın kullarına) ait olmak üzere bir ayını (malı) Cenab-ı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellük etmektir*”¹¹.

Bir başka tanıma göre vakıf, “*bir malı, menfaati (kendisi ve/veya geliri) Hayri bir hizmetin görülmesine tahsis edilmek amacıyla ve hizmetin ebediyete kadar devamı niyetiyle, vakfeden kişinin mülkiyetinden ve özel mülkiyete konu olmaktan çıkararak hususi (nev’i şahsına münhasır) bir mülkiyet kategorisine aktarma ve o kategoride tutma*” şeklinde ifade edilmiştir¹². Başka bir tanımda “*vakıf, sahip olunan bir malın ideal, felsefi, dini, insani, ilmi veya bedii bir nedenle belirli bir amaca daimi surette tahsisi*” şeklinde tarif edilmiştir¹³.

Vakıfla ilgili 1967 tarihli 903 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 73. maddesinde, “*başlı başına bir malvarlığı olmak üzere, bir mal veya mal topluluğunun veya bunların gelirinin ya da ekonomik olan haklarının belirli bir amaca özgülenmesidir*” bir tanımlama yapılmış¹⁴, 2001 tarihli 4721 sayılı yeni Türk Medeni Kanunu’nda m. 101/1: “*Gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır*” denmiştir. Görüldüğü üzere tarihsel süreçte vakfa yüklenen misyon ile günümüzdeki vakıf anlayışı arasındaki farklılık tanımına da yansımıştır.

B) Tarihsel Süreç

Vakıfların ilk oluşumları hakkında kesin bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Dinleri ve inançları ayrı da olsa bütün milletler vakıf benzeri bazı tasarruflarda bulunmuşlardır¹⁵. Zira vakıf müessesesi sadece İslam dinine özgü bir müessese olmadığı gibi Türklere has bir müessese de

¹¹ Ömer Hilmi Efendi, İthaf’ul Ahlaf fi Ahkam’il- Evkaf, İstanbul 1307, Nakleden ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 28; SUNGURBEY İsmet, Eski Vakıfların Temel Kitabı, İstanbul 1978, s. 1; ERGÜN, s.1.

¹² KOZAK İ.Erol, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Adapazarı 1994, s.14.

¹³ AKİPEK Jale G./AKINTÜRK Turgut, Türk Medeni Hukuku Birinci Cilt İkinci Cüz Şahsın Hukuku Ankara 2002, s.660 vd,

¹⁴ 1967 tarihli Kanunda vakıf kavramı ile birlikte “tesis” kavramı da kullanılmış ve terminolojik karışıklığa neden olunmuştur. Bunun nedenleri için bkz: HATEMİ, Vakıf Kurma Muamelesi, s. 7; ERGÜN, s.3.

¹⁵ AKGÜNDÜZ, s. 51 vd; ERGÜN, s. 5 vd.

değildir¹⁶. Eski Babil’de¹⁷, Eski Mısır’da¹⁸, Eski Yunan Hukuku’nda¹⁹, Roma Hukuku’nda²⁰, Bizans Hukuku’nda²¹, Germen Hukuku’nda²², Eski

¹⁶ AKI/DEMİRBEK, s.13.

¹⁷ Eski Babil Hukukunda vakfa benzeyen bazı mali tasarruflara rastlanılmaktadır. Kral, arazisinin intifa hakkını bazı kamu görevlilerine bağışlamakta, arazinin maliki olmayıp intifa hakkını elinde bulundurmakta, Hammurabi Kanunları’nda bu intifa hakkının mirasçılara intikal edebileceği ve bazı şartlarda kayıtlanabileceği belirtilmektedir. AKGÜNDÜZ, s. 52; ERGÜN, s. 5. Başka örnekler için bkz: ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 37-38.

¹⁸ İlahlara, mabedlere ve kabirlere, ilahlara yakınlaşmak ve hayır işlemek gayesiyle bazı tahsisler yapılmaktaydı. Ayrıntılı örnekler için bkz: AKGÜNDÜZ, s. 52-53.

¹⁹ Site denilen korporasyonlar lehine yapılan bağış ve vasiyetler tahsis amacıyla uygun olarak kullanılmaktaydı. AKGÜNDÜZ, s.53.

²⁰ Roma hukukunda vakıflara rastlanıldığını söyleyen yazarlar kadar (AKİPEK Jale G, Türk Medeni Hukuku 1. Cilt, İkinci Cüz, Ankara 1966, s. 219-220), İslam vakıflarının eski Roma Hukuku’ndan esinlenerek geliştiğini söyleyen yazarlar (KÖPRÜLÜ Fuat, Bibliyografya (Tanıtma yazısı) VD, İstanbul 1974, s. 458; KAYAOĞLU İsmet, “Vakfın Menşei Hakkında Görüşler”, VD, S. 11, Ankara 1978, s. 54) da bulunmaktadır. Ancak vakfın menşei Roma hukukuna bağlama gayretlerine bazı yazarlar şiddetle karşı çıkmaktadır (MARDİN Ebül’ala, “Vakıf Müessesesi Maddesi”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 10, İstanbul 1954, s. 133-134; ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 34) Roma hukukunda vakıf müessesesi ilk dönemlerde gelişmemiş (AKGÜNDÜZ, s. 53; ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 34; ERGÜN, s. 6), Hıristiyanlığın yayılması ve Roma’nın resmi dini olarak kabulünden sonra vakıf müessesesi gelişmeye başlamıştır (KÖPRÜLÜ Bülent, “Tarihte Vakıflar” AHFM, C.VIII, S. 3-4, Ankara 1951, s. 482, AKGÜNDÜZ, s. 53; ÖZTÜRK, Vakıflar, s.34; GÜNERİ, s.5; AKI/DEMİRBEK, s.15). Roma hukukundaki vakıf örnekleri için bkz: AKGÜNDÜZ, s. 53; ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 34; ERGÜN, s. 6-7; GÜNERİ, s. 5.

²¹ Yörükoğlu, İslam vakıf müessesesinin, ilk örneğini ve başta tabi olduğu hukuki kurallarını Bizans hukukundan aldığı iddia etmektedir. YÖRÜKOĞLU Ömer, “Vakıf Müessesesinin Hukuki, Tarihi, Felsefi Temelleri”, II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984, Vakıflar Gen.Müd. Yayınları, Ankara, s. 117; Ayrıca Bizans Hukukundaki örnekler için bkz: AKI/DEMİRBEK, s.16; ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 33-34; ERGÜN, s.8.

²² Germen Hukukunda amaç ve yapı itibarıyla vakfa benzeyen tasarruf şekilleri bulunmaktaydı. Özellikle bizim tarihimizdeki evlatlık vakıflarına benzeyen vakıf türleri bulunmaktaydı. AKGÜNDÜZ, s. 53.

Türklerde²³, günümüz Fransız²⁴, İngiliz²⁵ ve Amerikan Hukuku'nda²⁶ vakıf benzeri bazı uygulamalara rastlamak mümkündür. Yerleşik düzene geçmiş, mal varlığına, özel mülkiyete ve değer yargılarına sahip bir toplumda bu tür hayır müesseseleri görülmektedir. Ancak İslam'dan önce bu müesseselere rastlanıyor ise de, hükmi şahsiyeti haiz ve ebedi şekilde hayır ve sevap amacıyla yapılan vakıflar İslam'la ortaya çıkmıştır²⁷.

İslam'ın ortaya çıkıp yayılışı ile birlikte vakıf müessesinde çok ciddi gelişme kaydedilmiş, neredeyse en fazla gelişme kaydeden müesseseler arasında yerini almış, devlet eliyle gerçekleştirilmesi gereken bir çok kamu hizmeti vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de vakıf müessesesine açıkça yer verilmemesine karşın, vakıflara konu olabilecek hayır, sosyal yardımlaşma, dayanışma, sadaka, fakir ve yetimlerin gözetilmesi gibi sosyal nitelikli esaslara sıklıkla yer verilmiş, Hz. Peygamber'in (SAS) bu konudaki sözleri ve uygulamaları, kısaca hadisleri, vakıf müessesesinin gelişmesinde etkili olmuştur. Hz. Peygamberin bizzat

²³ Türk vakıfçılığının ilk yazılı vesikası olarak gösterilen Kral Hattusilis tarafından bir taş üzerine yazdırılan M.Ö 1280-1290 tarihlerine ait Hitit vakfiyesi olduğu ileri sürülmektedir. Bu tabletten anlaşıldığına göre Kral, bir ev ve eklentilerini Tanrıça İşter'e tapınmak üzere vakfetmiş ve her türlü vergiden muaf bağışık tutmuştur. AKI/DEMİRBİLEK, s.13; ERGÜN, s. 8. Yine 12. Ve 13. Yüzyılda yaşamış eski Budist Uygur Türklerine ait vakfiyelerden de söz edilebilir. AKGÜNDÜZ, s. 53; AKI/DEMİRBİLEK, s.13; ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 31-32; ERGÜN, s. 8.

²⁴ Fransız hukukunda evlatlık vakıflarına ve hayri vakıflara benzeyen çok sayıda vakıf örneklerine rastlanmaktadır. AKGÜNDÜZ, s.54.

²⁵ Bugün kamu malları teorisini ortaya çıkaran ihtiyaçların tatmini için İngilterede uygulanan ve Fransa için de teklif edilen "trust" modeli, malların hukuki durumu ve faydalanma bakımından Osmanlı vakıf uygulamasından örnek alınmış intibamı vermektedir. GÜLAN Aydın, Kamu Mallarından Yararlanma Usullerinin Tabii Olduğu Hukuki Rejim, İstanbul 1999, s.72.

²⁶ İngiliz ve Amerikan hukuk sistemlerinde vakfa benzeyen trust ve foundation şeklinde oluşumlar bulunmaktadır. AKGÜNDÜZ, s.54-55. Nitekim bugün Amerikan toplumundan "vakıf cenneti" olarak bahsedilmekte, hükümet dışı kuruluşların (Non-Governmental Organisation) her alanda faaliyet gösterdikleri görülmektedir. MAHMATLI Serap, "Dünyada Yeni Salgı ve NGO Cenneti ABD", 3. Sektör Dergisi, Ekim 1996, s.46 vd. Amerika'daki çok önemli vakıf örnekleri için bkz: AKYILDIZ Ali, Türk Hukukunda Vakıflar Üzerinde Vesayet Denetimi, Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 34.

²⁷ AKGÜNDÜZ, s. 51; BERKİ Ali Himmet, İslam'da Vakıf Sahih ve Gayr-ı Sahih Nevileri, AÜİFD, C.VI, s.1-4; ÖZTÜRK, Vakıflar, s.40.

kendisi vakfetmiş, ashabına da vakıfta bulunmalarını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeye uyan ashabın ileri gelenleri ve daha sonraki yıllarda halifeler ve zenginler mallarını vakfetmişler, çok çeşitli alanlarda vakıf medeniyetinin örneklerini sergilemişlerdir. Emeviler döneminde de vakıf müessesesi gelişmiş, Abbasiler döneminde hukuki temellere dayandırılarak İslam dünyasının her tarafına yayılmıştır²⁸. Abbasiler devrinde olduğu kadar, Selçuklu Devleti'nde²⁹ ve diğer Türk ve Müslüman devletlerde de (Harzemşahlar, Atabekler, Eyyubiler, Danişmendliler, Memlükler, Akkoyunlular, Timurlar, vb.) vakıf anlayışı gelişme kaydederek önemi her geçen gün artmıştır³⁰.

Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesi, devletin siyasi, mali gücüne paralel olarak çeşit ve kapsam itibarıyla ilerlemiş; hukuki, iktisadi, sosyal ve siyasi yapıyı etkilemiş; sosyal siyasetin, sosyal adaletin, dayanışmanın, toplumsal huzur ve barışın gerçekleşmesinde, fırsat eşitliğinin dağılımının sağlanmasında rol oynamış³¹ ve daha birçok yönden insanlığa hizmet etmişlerdir³². Medrese, kütüphane, hastane, han, hamam, kervansaray, köprü, yol, çeşme ve su tesisatı vb. bir çok eser ve hizmet, başta padişahlar ve

²⁸ AKI/DEMİRBİLEK, s.19.

²⁹ Selçuklular zamanında medreselerden darü'ş-şifalara, kervansaraylardan camilere kadar bir çok kamu hizmeti vakıflar eliyle gerçekleştiriliyordu. Selçuklu vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz: KAYAOĞLU İsmet, "Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış", II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984, Ankara, s. 22 vd; MİROĞLU İsmet, "Türk İslam Dünyasında Vakıfların Yeri", II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984, Ankara, s.122.; TURAN Osman, Selçuk Devri Vakfiyeleri III, Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri, Belleten, S. 45, s. 78 vd.

³⁰ ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 56 vd; AKI/DEMİRBİLEK, s.20.

³¹ AKI/DEMİRBİLEK, s.21; ÖZTÜRK Nazif, "Sosyal Siyaset Açısından Cumhuriyet Öncesi Vakıfları", Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslar arası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003, Ankara 2004, s. 39 vd (bu Eser, bundan böyle "Sosyal Siyaset Açısından" şeklinde kısaltılacaktır).

³² ÖZTÜRK, Sosyal Siyaset Açısından...,s. 39 vd; CİN Halil, "Osmanlı Devletinde Vakıf Hukuku", Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslar arası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003, Ankara 2004, s. 66 vd; ÖZTÜRK Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara 1995, s. 109 vd (bu Eser, bundan böyle "Vakıf Müessesesi" şeklinde kısaltılacaktır); ÖZTÜRK, Elmalılı Gözüyle Vakıflar, s. 28 vd; AKI/DEMİRBİLEK, s. 77 vd; İŞERİ'ye göre bir vakfi meydana getiren saik dini veya başka nitelikte de olsa bunların meydana getirdikleri sosyal netice aynıdır. İŞERİ Ahmet, Türk Medeni Kanununa Göre Vakıf (Tesis), Ankara 1968, s.3.

saltanat hanedanı olmak üzere en yüksek mevkilerde görev yapan kişilerden mütevazi mal varlığına sahip bir çok kişi tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve daha birçok hayır hizmeti³³ bu müesseselerle yerine getirilmiştir. Vakıf hizmetleri yalnız dini alanlarda değil, devletin faaliyet alanına giren³⁴, sosyal ve kültürel hizmetler alanında da yapılmıştır. Örneğin, Tanzimat'tan önceki bayındırlık, yardım ve belediye işleri vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir³⁵.

Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesi o kadar genişlemiş³⁶ ve sayıları o kadar artmıştır³⁷ ki bunların idare ve denetimi belli makamlara verilmesi zarureti ortaya çıkmıştır³⁸. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, ilk beyler döneminde hükümdar vakıflarına vezirler, müteveli ve nazır olarak tayin edilmiş, hususi vakıflar ise kadılar tarafından denetlenmiştir. Yükselme devrinde ve daha sonraki yıllarda başta padişah, eş ve devlet büyüklerinin

³³ Örneğin, aşevi, öksüz kızlara çeyiz verilmesi, borçlu kişilerin borcunun ödenmesi, yetim ve dullara yardım edilmesi, hayvanlara gıda ve su verilmesi gibi bir çok alanda sosyal yardımlaşma vakıfları mevcuttu. ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 2-3. Başka alanlardaki örnekler için bkz: ONAR Sıddık Sami, İdare Hukukunun Umumi Esasları, C.II, İstanbul 1966, s. 663; ERKİLET, s.5-6.

³⁴ GÜLAN, s.72.

³⁵ ONAR, C.II, s.662 vd; ERKİLET, s.9; Bugün yerel yönetimlerin yaptığı şehrin doğal güzelliklerinin korunması, su ihtiyacının giderilmesi, temizliğinin sağlanması, park ve bahçelerin yapılması, mezarlıklar gibi konular vakıflar aracılığıyla yapıyordu. YİĞİTGÜDEN Galip, "Türk-İslam Kültüründe Vakıf Kavramı ve Sosyal Yaşamımızdaki Yeri", II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984, Ankara, s.14-15. 1856 yılına kadar Osmanlı'da belediye teşkilatı olmadığı ve şehir sakinlerinden vergi alınmadığından belediye hizmetleri vakıflar aracılığıyla yerine getiriliyordu. ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.43.

³⁶ Öztürk'e göre Osmanlı döneminde kurulan vakıf sayısı 35.000'in üzerindedir. 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'ndan önce kurulmuş bulunan mazbut ve mülhak vakıflara ait arşivdeki vakfiyelerin toplam sayısı 29.000 civarındadır. ÖZTÜRK, Sosyal Siyaset Açısından...,s. 39-40. Altaş'a göre 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'ndan önce 26.000 vakıf senedi bulunmaktadır. ALTAŞ Hüseyin, 'Türkiye'de 1926-1967 Dönemi Arasında Vakıf Sistemi', Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslar arası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003, Ankara 2004, s.88.

³⁷ Eğitim, sosyal güvenlik ve hayır hizmetlerinin önemli bölümünü karşılayan bu müesseseler, kamu gelirlerinin %12'lik bölümünü oluşturmaktaydı. ERKİLET, s.12.

³⁸ ERKİLET, s.10.

olmak üzere vakıfların çeşitlerine göre, kazaskerler, sadrazamlar³⁹, şeyhülislam⁴⁰, bab'üs-saade ve dar'üs-sade ağaları⁴¹, İstanbul kadıları tarafından mütevellilikleri ve nazırlıkları yürütülmüştür. 15. Yüzyılda Harameyn (Mekke ve Medine) vakıfları önem kazandığından kapı ağaları, bab'üs-saade ve dar'üs-sade ağaları nazır sıfatıyla bunların başına getirilmiş, daha sonra Harameyn Evkaf Nezareti kurulmuştur⁴². Daha sonraki yıllarda Evkaf-ı Hümayun Nezareti ihdas edilmiş⁴³, nezareti Darphane-i Amire verilmiştir. Daha sonra tekrar Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bırakılmıştır.

Tanzimatla başlayan Meşrutiyetle devam eden sosyal, kültürel, ekonomik bozulma ve değişiklikler vakıf müessesesini de etkilemiş, ıslahı ve yeniden canlandırılması konusunda değişik fikirler ortaya atılmıştır. Tek bir çatı altında merkezleştirilerek idare ve denetimi tek bir makam tarafından

³⁹ II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde kazaskerler tarafından bütün vakıfların denetimini yapılmış, Fatih'in kurduğu vakıflar ise sadrazamlar tarafından nezaret edilmiştir. Yine Fatih, Yavuz ve Kanuni'nin vakıflarının idaresi sadrazamlara verilmiştir. ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 58-59; ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.66; AKGÜNDÜZ, s.360; SALEBCİ Hüseyin, "Tarih Boyunca Vakıflar", II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984, Ankara, s.109-110; ERKİLET, s.10.

⁴⁰ II. Bayezid ve I. Ahmed'in vakıflarının idaresi şeyh'ül-islamlara verilmiştir. ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 58-59; ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.66; AKGÜNDÜZ, s.360; SALEBCİ, s.109-110.

⁴¹ Diğer padişahlara ait vakıflarla nesilleri tükenip mütevellilikleri kalmayan, vezir ve devlet büyüklüklerine ait vakıfların müteveli ve nazırlıkları bab'üs-saade ve dar'üs-sade ağaları tarafından yerine getiriliyordu. ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 59.

⁴² 1587 yılında Harameyn Evkaf Nezareti kurularak Dar'üs-sade Ağası Habeşi Mehmet Ağa, padişah fermanı ile nazırlığa tayin edilmiştir. ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 59; ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.67; AKI/DEMİRİLİK, s.65; Harameyn vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: GÜLER Mustafa, Osmanlı Devletinde Harameyn Vakıfları, İstanbul 2002, s.213 vd.

⁴³ I. Abdülhamid, Hamidiye vakıfları adıyla kurduğu meşhur vakıflarının nezaretini Dar'üs-sade Ağalarına vermiştir. I. Abdülhamid'in kendi vakfı hakkında kurduğu yönetim biçimi daha sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin esasını teşkil etmiştir. ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 59. Aslında Sultan vakıflarının gelirlerini toplamak, korumak, bu vakıflara ait hayır müesseselerindeki görevlilerin maaşları ve işleri ve bu müesseselerin tamir, inşa ve devamlılığını sağlamak amacıyla kurulan Evkaf Nezareti, zamanla genişleyerek mütevellileri bulunmayan veya amacına uygun işletilmeyen vakıfların idaresini de üstlenerek mütevellisi haline gelmiştir. AKGÜNDÜZ, s.362.

yürütülmesi fikri, özellikle de Meşihat'a (Şeyh'ül-İslamîliğe) bağlanması görüşü ağırlık kazanmıştır⁴⁴.

1920'de TBMM kurulup 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti'nde yani Bakanlar Kurulu'nda Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'ne yer verilmiş, vakıflar bir bakanlık marifetiyle idare ve denetlenmeye başlanmıştır. 1924 yılında, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak Başbakanlığa bağlı Vakıflar Umum Müdürlüğü kurulmuş, vakıfların idare ve denetimi bu Genel Müdürlüğe verilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ve bazı kanunların kabulü ile birlikte vakıf müessesesinde önemli değişiklikler olmuştur. 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulü ve 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile birlikte vakıfların hukuki rejimi değişmiş, 1926 yılından önce kurulan vakıflara "eski vakıf", bu tarihten itibaren kurulan vakıflara ise "yeni vakıf" tabiri kullanılmaya başlanmıştır⁴⁵.

II) ESKİ VAKIF ÇEŞİTLERİ

Tarihsel açıdan bakıldığında çok sayıda vakıf kurulması bunların tasnifini de zorunlu kılmıştır. Bu açıdan eski vakıfların çeşitli açılardan sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülmektedir⁴⁶.

A) Cumhuriyetten Önceki Eski Vakıf Çeşitleri

1926 yılından önce kurulmuş olan eski vakıflar farklı açılardan sınıflandırılmıştır:

1) Menkul ve Gayrimenkul Olmaları Bakımından

Vakıfta ebedilik ve süreklilik esas olduğundan vakfedilen şeyin akar veya akar nevinden olması gerekmektedir. Oysaki menkulün sürekli vakfi mümkün olmadığından menkul malların vakfının caiz olmadığı ileri sürülse

⁴⁴ Bu görüşler için bkz: ÖZTÜRK, Vakıf Müessesesi, s.32 vd ve s.70 vd.

⁴⁵ Bazı yazarlar Medeni Kanunun kabulünden önceki ve sonraki vakıflara "eski vakıflar-vakıflar" ayrımını uygun görürken (VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet, Türk Medeni Hukuku, C.I Cüz 2 Şahsın Hukuku, İstanbul 1960, s.256.), bazı yazarlar da "Medeni Kanundan önceki vakıflar – Medeni Kanun uyarınca kurulan vakıflar" ayrımını yapmaktadırlar (KÖPRÜLÜ Bülent, Medeni Kanun Hükümlerine Göre Vakfın (Tesisin) Meydana Gelebilmesi İçin Mevcudiyeti İktiza Eden Şartlarla Vakıfların (Tesislerin) Nevileri, Tahir Taner'e Armağan, İstanbul 1956, s.670)..

⁴⁶ Bu konuda Öztürk ile Akı/Demirbilek aynı sınıflandırmayı yaparken Erkiilet'in sınıflandırması daha farklıdır. Biz bu çalışmamızda Öztürk ile Akı/Demirbilek'in sınıflandırmasını esas alarak incelemeye çalıştık.

de örf ve adete göre vakfediliyorsa menkul malların da vakfedilmesi kabul edilmiştir⁴⁷.

Vakfedilen esas malın gayrimenkul olması gerekmektedir. Üstelik tesis edilen vakfın sahih olması için mevkufun (vakfedilen şey) vakfedenin malı ve mülkü olması gerekmektedir.

2) Mahiyeti Bakımından

a) Aynı İle İntifa Olunan (Hayri) Vakıflar

Vakıflardan toplumun yararlanması doğrudan olabileceği gibi, dolaylı da olmaktadır. Doğrudan doğruya vakıf gayrimenkullerine “müessesat-ı hayriye”, dolaylı şekilde yararlanılana (geliri ile intifa) da “müsakkafat” veya “müstağallat-ı vakfiye” denilmiştir. Müessesat-ı hayriye, cami, mektep, kütüphane, hastane, yol köprü, çeşme, kabristan gibi herkesin yararlanabileceği tesisler olduğu gibi, toplumun belli kesimlerin yararlanacağı (örneğin aşevleri) tesisler de olabilir. Bu vakıflardan toplum aracısız olarak doğrudan hizmet almıştır⁴⁸. Bunların imarı, inşası ve devamlılığı için ihtiyaç duyulan sermayeyi temine yarayan işhanı, zeytinlik gibi gelirinden istifade olunan vakıflar da bulunmaktadır. Şimdi bunları ele alalım

b) Geliriyle İntifa Olunan Vakıflar

Vakıf müessesesinin ebedilik taşıması ve hizmetlerin sürekliliği sermaye ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla gelirinden faydalanılan arazi, bağ, bahçe ve zeytinlik gibi gayrimenkullere müstegillat, işhanı, çarşı ve mesken gibi bina halindeki akarlara müsakkafat denilmiştir⁴⁹.

c) Zürri Vakıflar

Bu vakıflarda malın bütünü veya bir kısmı sadece dini inanç va hayır amacıyla değil aynı zamanda kendi soyundan gelenlere de bir miktar mal bırakmak veya onların kendilerine miras kalacak malı dağıtmamaları için vakfedenin mülkünü kendi soyundan gelenlere bu amaçla tahsis etmesi söz konusudur. Osmanlılar döneminde rastlanan bu vakıflar, günün şartları içerisinde aileyi birarada tutmayı hedeflemiştir. Nitekim vakfedilen malın

⁴⁷ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.80; AKI/DEMİRBEK, s.27.

⁴⁸ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.83; AKI/DEMİRBEK, s.27.

⁴⁹ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.83; AKI/DEMİRBEK, s.28; AKGÜNDÜZ, s.214.

gelirinin tamamı veya tamamına yakını vakfın evlat ve torunlarına tahsis edilmiştir⁵⁰.

d) Avarız Vakıfları

Bu vakıflar, istenmeyen durumlar ile arzu edilmeyen sıkıntılara karşı bir köy veya mahalle halkının ihtiyacını karşılamak üzere tesis olunmuş vakıflardır. Bu vakıflar herhangi bir hayır sahibi tarafından mahalle veya köyün zenginlerinden para toplanmak suretiyle yardım sandığı şeklinde kurulurlardı. Örneğin bir mahalle veya köyde hastalık sebebiyle çalışamayan veya yedirilip giydirilmesi tedavilerinin karşılanması, gerektiğinde sermaye verilmesi, mahalle veya köyün yol, su gibi hizmetlerinin tamir edilmesi amacıyla din farkı gözetmeksizin faaliyet gösterirlerdi⁵¹.

3) Mülkiyeti Bakımından

a) Sahih Vakıflar

Vakıf tesis edenlerin vakfın devamı ve yaşatılması amacıyla tahsis ettikleri gelir kaynaklarını meydana getiren gayrimenkul, menkul ve nakitlerin mülkiyeti vakfın kendisine ait olan vakıflara sahih vakıf denilmiştir⁵².

b) İrsadi Vakıflar

Mülkiyeti (rakabesi) hazineye ait olan bir mülkün menfaatinin yahut tasarruf hakkının hükümdar veya onun izniyle başkası tarafından belli bir amaca tahsis edilmesine irsadi vakıf denilmiştir. Buna aynı zamanda irsadi-gayri sahih veya evkaf-ı gayri sahiha da denilmektedir⁵³.

4) Kiraya Verilmesi Bakımından

a) İcare-i Vahideli Vakıflar

Vakıf yönetiminin arazi veya binaları işletebilme durumu söz konusu olduğu halde mütevellinin kira akdine dayanarak vakfı belli bir süre işletmesi durumunda icare-i vahideli vakıf denilir⁵⁴.

b) İcare-i Vahide-i Kademeli Vakıflar

⁵⁰ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.83; AKI/DEMİRBEK, s.28; AKGÜNDÜZ, s.201; ERKİLET, s.22.

⁵¹ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.85-86; AKI/DEMİRBEK, s.29; AKGÜNDÜZ, s.216.

⁵² ÖZTÜRK, Vakıflar, s.87 vd; AKI/DEMİRBEK, s.30; AKGÜNDÜZ, s.216.

⁵³ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.90 vd; AKI/DEMİRBEK, s.30.

⁵⁴ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.104 vd; AKI/DEMİRBEK, s.33 vd; ERKİLET, s.21.

Bu çeşit vakıflar, icare-i vahide ile icar olunmakta iken kira süresi sonunda belli bir ücret ile kiracıları ve bunların vereseleri elinde bırakılan müstegallat-ı mevkufedir. Günümüzdeki finansal kiralamaya benzemektedir⁵⁵.

c) Mukataalı Vakıflar

Mukataa, arsası vakıf ve üzerindeki bina, ağaç gibi sonradan yapılmış şeyler mülk olan ve bu mülk sahibinden alınan yıllık kiradır. Bu vakıflara da mukataalı vakıf denilir⁵⁶.

d) İcareteynli Vakıflar

Vakfa ait arazide bulunan ve tesisatın tamire ihtiyaç duymasına rağmen vakıf yönetimi bunu gerçekleştirecek imkana sahip değilse binaların atıl kalmaması vakfa gelir getirmesi ve tamirinin gerçekleştirilmesi amacıyla peşin bir kira bedeli verilmesi şartıyla vakfa ait binalar kiraya verilebilir. Alınan kiralar ile binaların tamiri sağlanır⁵⁷.

5) İdaresi Bakımından Vakıflar

Bizim konumuzu esas ilgilendiren vakıfları ele alalım. Osmanlı Devletinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmadan önce vakıflar değişik şekillerde idare ediliyordu. Harameyn Nezareti, Vezir Nezareti, Şeyhül İslam Nezareti, Kadı Nezareti gibi nezaretlerin vakıflara müdahale edip etmemesi bakımından vakıflar 4 çeşide ayrılmışlardır:

a) Mazbut Vakıflar

Doğrudan doğruya devlet tarafından idare olunan vakıflardır. Bunlar da kendi aralarında üçe ayrılmışlardır:

aa) Selatin (Sultan)Vakıfları

Bu vakıflar Osmanlı sultanları ve ailelerine aittir. Mütevelliliği saltanat makamına ait olan bu vakıflar, idareleri için Evkaf Nezaretine devredilmişlerdir⁵⁸.

⁵⁵ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.105 vd; AKI/DEMİRBEK, s.34; ERKİLET, s.21.

⁵⁶ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.106-107; AKI/DEMİRBEK, s.34;ERKİLET, s.21.

⁵⁷ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.108 vd; AKI/DEMİRBEK, s.34; ERKİLET, s.22.

⁵⁸ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.93; AKI/DEMİRBEK, s.31;AKGÜNDÜZ, s.287 vd; ERKİLET, s.23.

bb) Mütevellisi Kalmayan Vakıflar

Mütevellisi vakfedenin evlat ve torunlarına bırakılmış olup sonrada bunların munkarız olması halinde Evkaf Nezareti tarafından zaptedilerek idare olunan vakıflardır⁵⁹.

cc) İdaresi Mazbut Olan Vakıflar

Müteveli olarak tayin edilen kimselerin bulunmasına rağmen kendilerine belirli maaş tahsis edilerek vakıf işlerine müdahale ettirilmeyen ve Evkaf Nezareti tarafından idare olunan vakıflardır⁶⁰.

b) Mazbut Olmayan Vakıflar

Bu vakıflar da mülhak ve müstesna olmak üzere ikiye ayrılır:

aa) Mülhak Vakıflar

Mütevellileri tarafından bağımsız bir şekilde idare edilen ancak Evkaf Nezaretinin denetimine tabi olan vakıflardır. Mazbut vakıflar doğrudan hükümetçe idare edildiği halde mülhak vakıfların kendi mütevellilerince idare edilmeleri esastır. Mütevelliler Evkaf Nezaretinin emrinde değildirler⁶¹.

bb) Müstesna Vakıflar

Hükümet ve Evkaf Nezaretinin müdahalesi bulunmayan, kendi mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır. Devlet bu vakıflara ancak kamu velayetine dayanarak genel hükümler çerçevesinde kadılar eliyle bir denetim hakkına sahiptirler. Osmanlı asayiş politikalarının sağlanmasında önem arzemiş olan bu vakıflar eizze vakıfları ve guzat vakıfları olarak faaliyet gösterirlerdi⁶².

cc) Meşriyyet Üzere Tasarruf Olunan Vakıflar

Müstesna vakıflara çok benzemekle birlikte, müstesna vakıflar hükümetin siyasi bakımdan kısmi kontrolünde olmasına rağmen bu vakıflar böyle bir kontrole tabi değillerdi⁶³.

⁵⁹ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.93; AKI/DEMİRBEK, s.31; AKGÜNDÜZ, s.288; ERKİLET, s.23.

⁶⁰ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.93; AKI/DEMİRBEK, s.31; AKGÜNDÜZ, s.288 vd; ERKİLET, s.24.

⁶¹ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.101 vd; AKI/DEMİRBEK, s.32; ERKİLET, s.26.

⁶² ÖZTÜRK, Vakıflar, s.103; AKI/DEMİRBEK, s.32; ERKİLET, s.24.

⁶³ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.104; AKI/DEMİRBEK, s.33.

B) Cumhuriyet Sonrası Eski Vakıfların Durumu

Osmanlı dönemindeki vakıf çeşitlerinden mukataalı, icareteynli, icare-i vahide-i kadimeli vakıflar ile müstesna vakıfları ve bunların türü olan eizze ve guzat vakıfları, Cumhuriyet dönemi ile birlikte kaldırılmış, sadece mazbut ve mülhak vakıflar ile cemaat vakıfları faaliyetlerini devam ettirebilmişlerdir.

1-) Mazbut Vakıflar

1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesine göre, "1926 tarihinden önce vücut bulmuş vakıflardan, Medeni Kanundan önce zabtedilmiş bulunan, bu Kanun'dan önce idaresi zabtedilmiş, mütevellîği bir makama şart edilmiş, kanunen veya fiilen hayri bir hizmeti kalmamış, mütevellîliği vakfedenlerin fer'ilerinden başkalarına şart edilmiş vakıflar" mazbut vakıf olarak nitelendirilmiş, bunların Vakıflar Genel Müdürlüğüne idare olunacağı belirtilmiştir. Görüldüğü üzere o tarihlerde Kanun koyucu, mazbut vakıfların kapsamını geniş tutmuş ve tek bir elden idare etmeyi hedeflemiştir. Bu vakıfların tüzel kişiliklerinin bulunup bulunmadığı hususunda bir açıklık getirilmemiştir.

Pozitif hukukumuzda mazbut vakıflar, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 3. maddesinde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Bu Kanun (5737 sayılı Vakıflar Kanunu) uyarınca Genel Müdürlükçe yönetilecek ve temsil edilecek vakıflar ile mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi'nin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince Vakıflar Genel Müdürlüğüne yönetilen vakıflar"dır. Bu tanımdan hareketle mazbut vakıflar, 1926 tarihli 743 sayılı Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce kurulmuş olan ve Şer'îye ve Evkaf Nezaretine ve daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilen, mütevellîliği VGM tarafından yürütülen kendine ait ayrı bir tüzel kişiliği olmayan ve yukarıda 2762 sayılı mülga Vakıflar Kanunu'nun saydığı özelliklere sahip vakıflardır.

2- Mülhak Vakıflar

Mülhak vakıflar, 5737 sayılı Kanun'da "Mülga 743 sayılı Türk Kanun-u Medenisi'nin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart edilmiş vakıflar olarak tanımlanmaktadır (m.3).

1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 1/8. fıkrasında mülhak vakıflar, mütevellîliği vakfedenlerin fer'ilerine şart edilmiş vakıflar şeklinde tarif edilerek bu vakıfların mütevellîleri tarafından idare olunacağı, mütevellîlerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrolü altında olduğu, bu vakıfların ayrı tüzel kişiliklerinin bulunduğu (m.6) ifade edilmişti. Mülhak vakıflar, özel durumlarını, menşelerini ve tüzel kişiliklerini muhafaza

ettikleri gibi mütevelliler tarafından idare olundukları yönüyle mazbut vakıflardan farklı olarak devlet ve idare kurumu niteliğinde görülmemiş, yerine getirdikleri faaliyetler bakımından kamuya yararlı kurum sayılsa bile kamu kurumu olarak addedilmemişlerdir⁶⁴.

3- Cemaat ve Esnaf Vakıfları

Cemaat vakıfları 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 3. maddesinde: "Vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince tüzel kişilik kazanmış, mensupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkiye'deki gayrimüslim cemaatlere ait vakıflar olarak tanımlanmıştır. Gerçekten de farklı dini inanışlara sahip gayrimüslim cemaatlerin kurdukları tüzel kişilikler Lozan ile tanınmış ve 1936 yılındaki beyannameleri vakfiye kabul edilerek tüzel kişiliklerini devam ettirmişlerdir.

Esnaf vakıfları da 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 3. maddesinde: "2762 sayılı Vakıflar Kanununun yürürlüğünden önce kurulmuş ve esnafın seçtiği yönetim kurulu tarafından yönetilen vakıflar" olarak tanımlanmıştır. Ancak birkaç tane esnaf vakfı faaliyet göstermektedir.

III) ESKİ VAKIFLARIN HUKUKİ NİTELİĞİ

Günümüzde vakıflar, nitelik ve köken itibarıyla özel hukuk tüzel kişisidirler. Medeni Hukuk konuları arasında yer alan Kişiler Hukuku kısmında ele alınmış, yukarıda yer verildiği gibi Türk Medeni Kanunu'nda tanımlanmış ve 3. Bölüm olarak 101-117. Maddeleri arasında düzenlenmiştir. Yine 5737 sayılı Vakıflar Kanunu⁶⁵'nin 4. Maddesinde de vakıfların özel hukuk tüzel kişiliğine sahip oldukları ifade edilmiştir.

Bugünkü vakıf müessesesinin, anlayışının, sisteminin oluşmasında ve niteliğinin değişmesinde kısacası hukuki rejimi konusunda 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun ve 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu önemli rol oynamıştır. 1926 tarihli Medeni Kanunda vakıf müessesesi, 73-81. Maddeleri arasında düzenlenmiş, bu tarihten itibaren kurulan vakıflara "yeni vakıf"⁶⁶, bu tarihten önce kurulanlara ise "eski vakıf" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Yeni vakıfların tanımı, amacı, unsurları, hukuki niteliği ve denetimi gibi bir çok konuda değişiklikler gözlemlenmiştir.

Tarihsel süreçte de ifade edildiği gibi vakıflar, nitelik, köken ve kurulması bakımından bir özel hukuk kişisi olmakla birlikte tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve başkalaşımdan dolayı idari bir nitelik almaya başlamış

⁶⁴ ONAR, C.II, s.680; ÖZTÜRK, Vakıflar, s.118.

⁶⁵ R.G: 27.02.2008 Sayı: 26800.

⁶⁶ Hatta bu Kanun'un bazı maddelerinde vakıf yerine "tesis" kavramı kullanılmıştır.

ve devlet örgütü içerisinde yer bulmuştur⁶⁷. Cumhuriyetten önce kurulan özellikle Osmanlı dönemindeki bir çok eski vakıf, kamu tüzel kişiliğine dönüşmüş, bazılarına göre adeta devletleştirilmiş⁶⁸, bazılarına göre de tasfiye edilmiştir⁶⁹. Eski vakıf mallarının önemli bir kısmının sevk ve idaresi Vakıflar Genel Müdürlüğüne, bir kısmı Diyanet İşleri Başkanlığına, bir kısmı da hazineye devredilmiştir. Bu yüzden yeni vakıfların özel hukuk tüzel kişisi olduğu konusunda tereddüt olmasa da eski vakıfların statüsü ve mallarının hukuki niteliği tartışma konusu olmuştur.

Eski vakıflardan mazbut vakıfların hukuki niteliği konusunda doktrin ve yargı kararlarında farklı görüşler söz konusudur. Özellikle malvarlıkları ve bu mallar üzerindeki Vakıflar Genel Müdürlüğünün yetkisi üzerinde başlayan tartışmalar hukuki niteliği üzerinde de yapılmıştır. Özel hukuk tüzel kişisi şeklinde yorumlanabilecek yargı kararlarının yanında⁷⁰, alelade bir özel hukuk tüzel kişisi olmadığı⁷¹ ve kendine özgü bir yapının söz konusu

⁶⁷ ONAR, C.II, s.663 vd. Ayrıca sadeleştirilmiş metin için bkz: ONAR Sıddık Sami, Bayındırlık, Yardım, Belediye (Komün) İşleri ve Bu İşlerdeki Rollerini Bakımından Osmanlı Vakıfları, in ÖZAY İl Han, Günışığında Yönetim, İstanbul 2004, s. 314-315.

⁶⁸ ALTAŞ, s.89.

⁶⁹ AKYILDIZ, 2672 sayılı Vakıflar Kanununun eski vakıflar açısından bir tasfiye kanunu olduğunu eski vakıfların sistemin içine alınmadığını ifade etmektedir. AKYILDIZ Ali, İmparatorluktan Günümüze Türk Vakıf Hukuku Gelişmelerine Kamusal Bakış, Ali Naim İnan'a Armağan, Ankara 2009, s.983.

⁷⁰ Anayasa Mahkemesi, 1969 tarihli bir kararında "...İslam hukukuna göre kurulmuş olan ve varlıkları 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile tanınan vakıfların taşınmaz mallarının bu vakıfların mülkiyetinde olduğu,... vakıf mallarının malikinin hiçbir zaman devlet olmayıp vakıfların kendilerinin olduğu ..." (Anayasa Mah, 04.12.1969 tarih ve E.1969/35, K.1969/70, AMKD, VII, s.455 vd) şeklinde yorum getirirken, Yargıtay 1978 tarihli İçtihadı Birleştirme kararında "... mazbut vakıflar nedeniyle çıkan uyuşmazlıkların tahkim suretiyle değil, genel mahkemelere açılacak dava yoluyla çözümlenmesi gerektiği..." (Yargıtay Birleştirme Büyük Genel Kurulu 06.03.1978 tarih ve E.1978/2, K.1978/2, RG.05.04.1978-16250) şeklindeki kararı mazbut vakıfları bir özel hukuk kişisi olarak görme eğiliminde olduğu şeklinde yorumlanabilir (HATEMİ, Medeni Hukuk Tüzel Kişileri, s.470).

⁷¹ HATEMİ, Medeni Hukuk Tüzel Kişileri, s.470; ÖZTÜRK, Vakıflar, s.101. Hatemi ayrıca 1935 tarihli Vakıflar Kanunu'nundan önceki mazbut vakıflarla Kanun yürürlüğe girdikten sonraki mazbut vakıflar arasında fark olduğunu, Kanun'dan önceki mazbut vakıfların tüzel kişiliği veya fesdiyetinin son bulmadığını, sadece idaresinin zaptolunduğu söylemektedir. HATEMİ, Medeni Hukuk Tüzel Kişileri. S.435.

olduğu yönünde görüşler de bulunmakta⁷², özellikle kamu hukukçularınca savunulan görüşler⁷³ ve daha sonraki uygulamalar sonucu oluşan yüksek yargı kararları kamu tüzel kişiliği özelliğinin ağır bastığını göstermektedir⁷⁴. Kiralama ve parasal bir takım hususlar dışında gerçekleştirilen bir çok işlem ve faaliyet, idare ve denetimi, organlarının seçimi, mallarının hukuki rejimi itibariyle idare hukuku ve kamu hukuku kurallarına tabi olup uyumsuzlukların idari yargıda görülmesi, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bu yüzden mazbut vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilen kamu tüzel kişisi olduğu söylenebilir.

Mazbut vakıflarla mülhak vakıflar arasında fark vardır. Mazbut vakıflar doğrudan doğruya VGM tarafından idare edildiği halde mülhak vakıflar kendi mütevellileri tarafından idare edilirler. Mütevelliler VGM tarafından tespit edilmedikleri için vakfeden vakfiyede belirttiği kimseler vakfi yönetir. Bu yüzden mülhak vakıflar, mazbut vakıflardan farklı olarak devlet ve idare müessesesi olarak addedilmemişlerdir⁷⁵. Her ne kadar kamu yararına hizmet eden işler yapsalar da kamu kurumu olarak görülmemiştir⁷⁶. Ancak denetimi VGM tarafından gerçekleştirilmektedir.

Eski vakıflar arasında yer alan vakıflardan cemaat vakıfları⁷⁷ ve esnaf vakıflarının, özellikle de cemaat vakıflarının hukuki statüsü, mallarının hukuki rejimi, mal iktisabı sürekli tartışılmış ve halen de tartışılmaktadır⁷⁸.

⁷² ÖZTÜRK, Vakıflar, s.101; ERGÜN, s.16.

⁷³ ONAR, C.II, 680 vd: GİRİTLİ İsmet, Kamu Yönetimi Teşkilatı ve Personeli, İstanbul 1983, s.192. Benzer görüşler ve tartışmalar için bkz: ERGÜN, s.30.

⁷⁴ Uyuşmazlık Mahkemesi, "... Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) idare ve temsil ettiği vakıflarda bir kül halinde hükmü şahsiyet sayılacağı hükmünün bu vakıfların tüzel kişiliğinin VGM'ne intikal ettiğini, bir kamu kuruluşu olan bu kurumun yaptığı işlemlerinin de idari nitelikte sayılması gerektiği"ne karar vermiştir. UM, 10.03.1980 Tarih ve E.1979/7, K.1980/1, Uyuşmazlık Mahkemesi Kararları (Hukuku-Ceza, 1961-1987), Derleyen: KÖKER İsmet/DİNÇ İlhan, Ankara 1988, s.144 vd.

⁷⁵ ÖZTÜRK, Vakıflar, s.102 vd; ONAR, C.II, s.680; ERGÜN, s.31.

⁷⁶ ONAR, C.II, s.680.

⁷⁷ Cemaat vakıflarına azınlık vakıfları, gayrimüslim vakıflar ve diyani vakıflar da denilmektedir. EKŞİ Nuray, Yargıtay, Danıştay ve AİHM Kararları Işığında Cemaat Vakıflarının Mülkiyet Sorunları, İstanbul 2011, s.8.

⁷⁸ AKYILDIZ, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile cemaat vakıflarına ayrıcalık tanındığını, aynı ayrıcalığın eski Müslüman vakıflarına tanınmadığını, cemaat vakıflarına tüzel kişilik tanınmasının cemaatlere tüzel kişilik tanınmasına yol açacağını ifade etmekte

Esnaf vakıfları, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nda "2762 sayılı Vakıflar Kanununun yürürlüğünden önce kurulmuş ve esnafın seçtiği yönetim kurulu tarafından yönetilen vakıflar" olarak nitelendirilmektedir ve üzerinde çok fazla tartışma bulunmamaktadır. Esnaf vakıfları belirli meslek gruplarına hitap eden vakıflardır. Her birinin ayrı tüzel kişiliği olup kendi seçtikleri yönetim kurulu eliyle yönetilirler. Mülhak vakıflar arasında sayılmalarına rağmen pek gelişmemişlerdir⁷⁹.

Esas tartışma konusu olan vakıflar cemaat vakıflarıdır. Osmanlı Devletinde müslüman olmayan tebaa da vakıflar kurmuş ve hayri, dini, sosyal ve kültürel faaliyetlerini, inanç ve geleneklerine uygun olarak bu vakıflar aracılığıyla yerine getirmişlerdir. Padişah fermanları ile kurulan cemaat vakıfları, 1912 tarihli Eşhas-ı Hükmiyenin Emval-i Gayrimenkuleye Tasarruflarına Dair Kanun-u Muvakkat ile kültürel, dini, ilmi ve hayri müesseselerine ve bunlara bağlı cemaat vakıflarına tüzel kişilik verilmiş⁸⁰, bunların doğrudan doğruya mal edinmesine ve daha önce elde ettikleri taşınmaz malların tapu kayıtlarını kendi adlarına tescil etmelerine imkan tanınmıştır⁸¹.

Lozan Barış Antlaşmasıyla cemaat vakıflarının korunması ve varlıklarını sürdürmesi teminat altına alınmıştır. Ancak 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun'la tüm vakıflarda olduğu gibi cemaat vakıfları konusunda da farklı bir sürece girilmiştir. 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile vakıflar mazbut vakıf ve mülhak vakıf olmak üzere ikiye ayrılmış, cemaatlerce idare olunan vakıfların mütevellileri tarafından yönetilmesi esası benimsenerek bunlara mülhak vakıf tüzel kişiliğine

(AKYILDIZ, İmparatorluktan Günümüze Türk Vakıf Hukuku, s.985.), benzer kaygıları ÖZTÜRK de dile getirmektedir (ÖZTÜRK Nazif, Azınlık Vakıfları, Ankara 2003, s.160-162). Danıştay'ın, "kiliselerin tek başına tüzel kişiliklerinin bulunmadığına dair karar için bkz: Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 04.12.2008 tarih ve E.2006/1219, K.2008/2216, Danıştay Bilgi Bankası.

⁷⁹ HATEMİ Hüseyin, Medeni Hukuk Tüzel Kişilerine Genel Bakış, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslar arası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003, Ankara 2004, s.245; ERGÜN, s.18.

⁸⁰ Cemaat vakıflarının tüzel kişiliğinin ne zaman oluştuğu ile ilgili tartışma ve görüşler için bkz: EKŞİ, s. 36 vd.

⁸¹ ÖZTÜRK, Vakıflar, s. 119-120. EKŞİ, s.30; HATEMİ, Medeni Hukuk Tüzel Kişilerine Genel Bakış, s.252; Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, E.2007/99, K.2008/2201, Danıştay Dergisi, Sayı:121, 2009, s.52; Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, E.2006/1219, K.2008/2216, Danıştay Dergisi, Sayı:121, 2009, s.57 vd.

dönüştürülmüştür (m.1/2). Daha önceleri devletin denetim ve gözetimi altında olmayan cemaat vakıfları, VGM'nün denetimine verilmiştir⁸². Cemaat vakıfları, 1936 yılında beyanname vermiş ve bu beyannameleri vakıf senedi yerine geçerek bu tarihe kadar edindikleri mallar, tapuda kendi adlarına tescil edilmiş, 1936 yılından sonra tüzel kişi olarak yeni taşınmaz mal edinmeye başlamışlardır⁸³. 1949 yılında yapılan değişiklikle mütevelliliği vakfedenlerin fer'ilerle şart edilmiş vakıflara mülhak vakıf denileceği ifade edilerek, cemaatlere mahsus vakıfların bunlar tarafından seçilen kişi veya heyetlerce yönetecekleri ilkesi tekrar getirilmiştir. Bugünkü tabloya bakıldığında cemaat vakıflarının kamu tüzel kişisi olmadığı ortadadır. Her ne kadar kamuya yararlı faaliyet gösterse bile kamu kurumu olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.

Cemaat vakıflarının hukuki niteliği ve sorunları üzerinde durulması ve geniş bir şekilde ele alınması gereken konular⁸⁴ olup biz bu kadarıyla yetiniyoruz.

⁸² HATEMİ, Medeni Hukuk Tüzel Kişileri, s.400 vd.

⁸³ “2762 sayılı Yasa uyarınca verilen beyanname de bulunmadığına göre cemaat vakfı sayılmasına olanak bulunmayan davacı hakkında cemaat vakıflarına ilişkin mevzuat hükümlerinin zaman içerisinde uygulanmış olmasının davacıya cemaat vakfı statüsünü, dolayısıyla vakıf tüzel kişiliğini kazandıramayacağı kuşkusuzdur” Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, 04.12.2008 tarih ve E.2006/1219, K.2008/2216, Danıştay Bilgi Bankası.

⁸⁴ Cemaat vakıflarının en önemli sorunlarından birisi cemaat mensuplarını destekleyecek vakıf kurulup kurulamayacağı sorudur. 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun'un 74. Maddesine 1967 yılında 903 sayılı kanunla eklenen hükümle cemaat mensuplarını desteklemek gayesiyle vakıf kurulmasını yasaklamıştır. Aynı şekilde 2002 tarihli 4721 sayılı Medeni Kanunu'nun 101/III fıkrasında yer almaktadır. Bu durumda cemaat vakıfları, ilgili Kanunun hükümlerine aykırı bir tüzel kişilik oluşturuyor mu sorusu akla gelebilir. Yukarıda bahsi geçen kanunlarda cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulması yasaklanmıştır. Aynı yasak Müslüman Türk vatandaşlarını da kapsamaktadır. Yoksa gayrimüslim Türk vatandaşlarının vakıf kurmaları yasaklanmış değildir (EKŞİ, s.34). Nitekim cemaat vakıfları, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nda “vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince tüzel kişilik kazanmış, mensupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkiye'deki gayrimüslim cemaatlere ait vakıflar” olarak tanımlanmıştır. Cemaat vakıflarını yabancı tüzel kişilerle veya vakıflarla karıştırmamak gerekir (HATEMİ Hüseyin, “Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Genel Bir Bakış”, in ÖZAY İl Han, Günışığında Yönetim, İstanbul 2004, s.307; EM Ali, Türk Hukuk Sisteminde Vakıflar, Ankara 2011, s.43.). Bunlar Osmanlı veya daha sonra Türk vatandaşlarının kurduğu vakıflardır. Cemaat

Kısacası, 5737 sayılı Vakıflar Kanunu eski vakıfları, mazbut vakıf, mülhak vakıf ile cemaatlere ve esnaflara mahsus vakıflar olmak üzere üçe ayırmıştır⁸⁵.

vakıfları ile ilgili diğer bir sorun da taşınmaz mal iktisap edip etmemeleri ile ilgilidir. Ancak 1974 yılında Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, “1936 yılındaki vakıf senedi olarak kabul edilen beyannamelerinde taşınmaz mal iktisap etmeleri yazmadığı...” gerekçesiyle taşınmaz mal edinmeyeceklerine karar vermiş (HGK, 08.05.1974 tarih ve E.1971/2-280, K.1974/505, YKD, s.16-18), cemaat vakıfları da 1936-1974 yılları arasında edindikleri taşınmazları iade etmek zorunda kalmışlardır (REYNA Yuda/MORENO ZONANA Ester, Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları, İstanbul 2003, s.127 vd; YUMUL Arus, Azınlık mı Vatandaş mı, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları, İstanbul 2005, s.92). 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nda 2002 ve 2003 yıllarında önemli değişiklikler yapılmış, 2002 yılında 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nda 4771 sayılı ve 2003 yılında 4778 sayılı Kanunlarla önemli değişiklikler yapılmış, 4771 sayılı Kanuna istinaden Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri ve Bunlar Üzerinde Tasarruflarda Bulunmaları Hakkında Yönetmelik çıkarılmış, bu Yönetmelik kısa bir süre uygulandıktan sonra, 4778 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri, Bunlar Üzerinde Tasarruflarda Bulunmaları ve Tasarrufları Altında Bulunan Taşınmaz Malların Bu Vakıflar Adına Tescil Edilmesi Hakkında Yönetmelik çıkarılarak cemaat vakıflarının tekrar taşınmaz mal edinmelerinin önü açılmıştır. 2008 tarihli 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmeleri ve taşınmaz malları üzerinde tasarruflarda bulunmaları sağlanarak kurallara ve bazı şartlara bağlanmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen tartışmalar devam etmektedir. Öte yandan SAKMAR, cemaat vakıflarına tanınan taşınmaz mal edinmesinin izne bağlı olmasını eleştirmektedir (SAKMAR Ata, Cemaat Vakıflarıyla İlgili Hukuki Düzenlemeler, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslar arası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003, Ankara 2004, s.116-117) Benzer görüşler için bkz: TARHANLI Turgut, Cemaat Vakıfları Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri, İstanbul 2002, s.37. Başka sorunlar için bkz: REYNA/MORENO ZONANA, s149 vd; REYNA Yuda/Şen Yusuf, Cemaat Vakıfları ve Sorunları, İstanbul 1994, s. 21 vd: Türk vakıflarının yabancı vakıflarla ilişkileri konusunda eleştirirler için bkz: ŞANLI Cemal, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslar arası Vakıf Sempozyumu Açılış Konuşması, 15-17 Aralık 2003, Ankara 2004, s. 141-142. Yapılması gereken konularda öneriler için bkz: HATEMİ, Medeni Hukuk Tüzel Kişilerine Genel Bakış, s.252 vd.

⁸⁵ Danıştay, 1936 yılında verdiği beyannameden sonra kesintisiz olarak faaliyetlerine devam eden davacı vakfın mazbut vakıflar arasında sayılamayacağına karar vermiştir. Danıştay 10. Daire, 21.06.2005 tarih ve E.2004/8356, K.2005/3544, Danıştay Dergisi, Sayı: 111, 2006, s. 287; Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, E.2007/99, K.2008/2201, Danıştay Dergisi, Sayı:121, 2009, s.51.

IV) ESKİ VAKIFLARIN UNSURLARI

Eski ve yeni hukukumuzda bir vakfın kurulabilmesi için çeşitli şartlar aranmıştır. Bunların bir kısmı aynı olabileceği gibi bir takım farklılıkların da olması gayet tabiidir. Konumuz itibarıyla eski vakıfları incelediğimizden eski hukukumuzda bir vakfın varolabilmesi için gerekli şartları ele alıp günümüz hukukunda benzer ve farklı yönlerini kısaca zikredeceğiz. Eski hukukumuzda bir vakfın kurulabilmesi için;

A) Vakfeden Bir Kişinin Bulunması

Bir vakfeden olması ve bu vakfeden kişinin akıl-baliğ ve reşit olması gerekmektedir. Günümüz hukukunda da fiil ehliyetine sahip gerçek kişiler vakıf kurabilirler, ayrıca tüzel kişiler de vakıf kurabilirler.

B) Vakfetme İradesinin Bulunması

Vakfeden tek taraflı irade beyanı ile hukuki muamele⁸⁶ çerçevesinde kendine ait mal veya mameleki belli bir gayeye tahsis etmekte, böylece temlik ve temellükten men etmek suretiyle tek yönlü irade beyanıyla vakfın kurulmasını sağlamaktadır. Vakfeden mallarını sağlığında vakfedebileceği gibi ölüme bağlı tasarruf şeklinde de vakfedebilir. Günümüz hukukunda da aynı hükümler geçerlidir.

C) Vakfın Amacının Olması

Vakfın belli bir amacının bulunması gerekir. Bu amaç, eski vakıflarda genel olarak Allah'a kurbet (yakınlaşma, O'nun rızasını kazanma) amacıyla yapıldı. Bunun yanında vakıfların asıl gayelerini gerçekleştirmek için gelir getirici ve ekonomik amaçla da kurulabilirdi. Ayrıca malların ne için ve kimlere sarfedileceği açıkça zikredilirdi. Günümüz hukukunda bu amacın ne olduğu kanunlarda açıklanmamaktadır. Sadece amacın Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlâka, millî birliğe ve millî menfaatlere aykırı olamayacağı veya belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamayacağı ifade edilmektedir (T.Medeni K. m.101/3).

D) Malvarlığı Tahsisi

Bir vakfın kurulabilmesi için gayeye tahsis edilmiş bir malvarlığının olması gerekir. Çünkü vakıflar, kişilerin yeterli mal ve hakları belirli bir amaca özgülemeleri ile oluşan mal topluluklarıdır. Bu yüzden bir vakfın

⁸⁶ Vakıf kurma işleminin akit olduğunu savunanlar olduğu gibi genel olarak hukuki muamele olarak kabul edilmiştir. HATEMİ, Vakıf Kurma Muamelesi, AKGÜNDÜZ, s.79 vd; ERKİLET, s.29.

meydana gelebilmesi için belli bir amaca bir mal tahsisi yapılması şarttır⁸⁷. Bu tahsisin ebedi ve sürekli bir şekilde olması gerekir.

E) Vakıf Senedi

Vakfın gayesini açıklayan bir senedinin bulunması gerekir. Eski vakıflarda özellikle hükümdar ve devlet büyüklerinin kurduğu vakıflarda bu mümkün iken bütün vakıflarda bu mümkün olmamıştır. Mülhak ve cemaat vakıflarında 1936 tarihli beyannameleri, vakıf senedi yerine geçerli kabul edilmiştir. Günümüz hukukunda vakıf senedinin olması ve bu senette amaç, uzuvlar, mallar ve haklar, teşkilat ve isminin yazılması gerekir.

F) Vakfın Organlarının Olması

Vakıf işlerini yürütmek üzere bir organ bulunması gerekir. Mazbut vakıfları Osmanlı Devletinde farklı kamu makamları idare etmiştir. 1926'dan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü bu görevi yürütmüştür. Mülhak ve cemaat vakıflarında ise mütevelliler idare etmiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü denetleyen bir organ olmuştur.

V) ESKİ VAKIF MALLARININ HUKUKİ REJİMİ

Osmanlı Devletinde kamu malları rejimi 1858 tarihli Arazi-i Kanunname-i Humayun ile düzenlenmişti⁸⁸. Bu düzenlemeye göre kamu malları 6 gruba ayrılmıştır. Bunlardan dördüncüsü de Arazi-i Mevkufe⁸⁹ (vakıf malları) dir. Devlete ait mallar ile hükümdarın özel mal varlığı için ayrı kategoriler oluşturulmuştur⁹⁰. Halkın ortak yararlandığı mallar devletin ve başında bulunanların özel mülkiyetinde sayılmamış ve bu mallardan yararlanma imkanlarını belirleyen çeşitli kategoriler düzenlenmiştir.

Günümüzde kamu malları denilince genel olarak “bir malın kamu tüzel kişisine ait olması ve o malın kamunun ortak kullanımına, yararlanmasına ya da bir kamu hizmetine tahsis edilmesi” şeklinde bir tanımlama yapılmakta⁹¹

⁸⁷ DOĞAN Murat, Vakıflarda Mal Varlığı, Ankara 2000, s.7; ERKİLET s.31.

⁸⁸ ONAR, C.II, s.1289 vd; GÖZLER Kemal, İdare Hukuku, C.II, Bursa 2010, s.825; AKGÜNER Tayfun/GİRİTLİ İsmet, İdare Hukuku, İstanbul 2010, s.804.

⁸⁹ ONAR, C.II, s.1293.

⁹⁰ GÜLAN, s.72.

⁹¹ Tanımlar ve kamu mallarının genel özellikleri için bkz: TAN Turgut, İdare Hukuku, Ankara 2011, s.546 vd; GÖZLER, s.824; AKYILMAZ Bahtiyar/SEZGİNER Murat/KAYA Cemil, Türk İdare Hukuku, 2010, s.534; GÖZÜBÜYÜK Şeref/TAN

ve yine genel olarak tahsis amaçlarına göre (sahipsiz mallar-orta malları-hizmet malları) şeklinde bir sınıflandırma yapılmaktadır. Eski vakıf mallarının bu sınıflandırmada nerede yer alacağına dair bir görüş birliği yoktur. Çünkü vakıf mallarının hepsinin kamu malı olup olmadığı da belli değildir. Bazı yazarlar, içinde vakıf eserlerinin de olduğu eski eserleri genel olarak ele almış, eski eserlerin bazen orta malı, bazen hizmet malı, bazen de sahipsiz mal kategorisine girebileceğini ifade etmişlerdir⁹². Bazı yazarlar da, eski vakıf mallarını kategorik olarak ele alarak mazbut vakıfların mallarının kamu malı niteliğinde olduğunu, diğer mülhak ve cemaat vakıflarının mallarının ise kamu malı olarak nitelendirilemeyeceğini söylemektedirler⁹³.

Bir malı kamu malı olarak nitelendirmenin pratik bir takım sonuçları bulunmaktadır. Çünkü bir malın kamu malı olarak kabul edilmesi halinde kamu mallarının tabi olduğu hukuki rejime tabi olacak, hak ve ayrıcalıklarından yararlanacaktır. Nitekim 5737 sayılı Vakıflar Kanunu mazbut vakıfların mallarının devlet (kamu) malı statüsünde olduğunu ve kamu mallarının tabi olduğu bir takım hak ve ayrıcalıklarından yararlanacağını 77. maddede beyan etmiştir. Ancak aynı ayrıcalık mülhak ve cemaat vakıflarının malları için geçerli değildir.

VI) ESKİ VAKIF MALLARININ VERGİ RESİM VE HARÇTAN MUAF OLUP OLMADIĞI

Biraz önce açıklamaya çalıştığımız üzere eski vakıflar ile mallarının hukuki statüleri aynı değildir.

A) Mazbut Vakıfların ve Mallarının Değişik Vergiler Açısından Mükellefiyet Durumu

Mazbut vakıflar hukuki niteliği itibariyle kamu tüzel kişiliği olarak kabul edildiğinden malları da kamu malı ayrıcalıklarından yararlanmaktadır. Nitekim 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 77. maddesinde "Genel Müdürlüğe ve mazbut vakıflara ait taşınmazlar Devlet malı imtiyazından yararlanır, haczedilemez, rehnedilemezler. Tüm iş ve işlemleri, her türlü vergi, resim, harç ve katılım payından istisnadır" denilerek mazbut vakıflar, her türlü vergi, resim, harç ve katılım payından muaf tutulmuştur. Ayrıca bazı vergi kanunlarında mazbut vakıflar, vergiden muaf tutulmuştur.

Turgut, İdare Hukuku, Ankara 2011, s.1076 vd; NOHUTÇU Ahmet, İdare Hukuku, 2011, s.466.

⁹² DÜREN Akın, İdare Malları, Ankara 1975, s.125 vd.

⁹³ ONAR, C.II, s.663 vd; GİRİTLİ, s.192 vd.

1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun 4/a maddesine göre, mazbut vakıflar emlak vergisinden muaf tutulmuştur. Ancak emlak vergisi muafiyetinin tanınabilmesi için binaların mazbut vakıflara ait olması gerekir. Bu binaların kiraya verilmesi muafiyete engel değildir. Mazbut vakfa ait bina kiraya veriliyorsa emlak vergisi muafiyeti devam edecektir⁹⁴. Binaların emlak vergisinden muaf olduğuna dair bir düzenleme varken arazi vergisine tabi olup olmadığı hususunda bir açıklık bulunmamaktadır. Dava konusu olan bir olayda Danıştay "... adı geçen Yasanın 4/a maddesinde bina vergisinden muaf olduğu açıklanan mazbut vakıfların, 14/a maddesinde mazbut vakıf ibaresine yer verilmemesi sebebiyle arazi vergisine tabi tutulacağı ... şeklinde yorumlanamayacağı, Kanun koyucunun mazbut vakıflara ait binaları vergiden muaf tutarken aynı vakıflara ait arazilere muafiyet tanımak isteyeceğini kabul etmenin yasanın özüne aykırılık teşkil edeceğine" karar vermiştir⁹⁵.

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 14/6 maddesine göre genel ve katma bütçeli kuruluşlar her türlü ilan ve Reklam vergisinden muaf tutulmuştur. Aynı Kanunu'nun 36/1 maddesine göre kazanç amacı gütmemek şartıyla işletilen kurumlardan, dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık bulunan cami, mescit, kilise ve havra gibi ibadethaneler elektrik ve havagazı tüketim vergisinden muaf tutulmuşlardır. Yine aynı Kanunun mükerrer 44/2 maddesinde genel ve katma bütçeli kuruluşlar çevre temizlik vergisinden muaftır.

Gelir vergisi, gerçek kişiler tarafından verilen bir vergi olduğu ve vakıfların tümü tüzel kişi olduğu için mazbut vakıflar da bu vergiden muaftır.

Kurumlar vergisi açısından ele alındığında mazbut vakıflarla ilgili Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK)'nda açık bir düzenlemeye gidilmemiştir. İlgili Kanununun 1. maddesinde kurumlar vergisine tabi olan kurumlar sayılmış, bunlar arasında mazbut vakıflar yer almadığı gibi muafiyet tanınan kurumlar arasında da yer almaktadır. Kanun'un 1/ç maddesinde vakıflara ait iktisadi işletmelerden bahsedilmekte, 2/5 maddesinde de bunlar açıklanmaktadır. Burada mazbut vakıfların mükellef olduğu veya olmadığı ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır.

Mazbut vakıfların bir kamu tüzel kişiliği olduğu noktasından hareket ederek Kanununun 2/2 maddesinde yer alan iktisadi kamu kuruluşları kapsamında kurumlar vergisine tabi olup olmadığına ise olumlu cevap

⁹⁴ ERKİLET, s.414.

⁹⁵ Danıştay 9. Dairesi, 25.12.1985 gün ve E.1983/3888, K.1985/1896.

vermek mümkün değildir. Çünkü mazbut vakıfların tüzel kişiliği ile mündemiç Vakıflar Genel Müdürlüğü, iktisadi bir kamu kurumu olmayıp idari bir kamu kurumudur. Dolayısıyla mazbut vakıflar, KVK'nun mükellefleri arasında yer almamaktadır.

Mazbut vakıflara gelir sağlayan işletmelerin kurumlar vergisine tabi olup olamayacağı sorusu akla gelebilir. Bu konuda çok fazla yargı kararına rastlanılmamıştır. Danıştay'ın konuyla ilgili bir kararında, “mazbut vakıfların kira ödemeleri dolayısıyla vergi tarh ve tahakkuk ettirilemeyeceğine”⁹⁶ hükmetmiştir.

Kamu tüzel kişiliğine sahip Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından temsil ve idare edilen mazbut vakıflar, veraset ve intikal vergisi açısından Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu (VİVK)'nin 3/a maddesinde öngörülen amme idareleri kapsamında değerlendirilmelidir. Vakıflara yapılacak gayrimenkul bağışlarında da veraset ve intikal vergisi ödenmeyecektir.

Mazbut vakıflar, katma değer vergisi bakımından vergi mükellefi olup olmadığı konusunda Katma Değer Vergisi Kanunu (KDVK)'nda açık bir düzenleme yoktur. İlgili Kanun'un 17/1-2 maddelerinde ilgili istisnalar düzenlenmiştir. İstisnalarla ilgili 17. maddenin 1. fıkrasında sayılan kuruluşların belirli faaliyetleri ve teslimleri vergiden istisna edilmiştir. Bu kurum ve kuruluşlar arasında genel ve katma bütçeli kuruluşlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Vakıflar Genel Müdürlüğü, genel ve katma bütçeli bir kuruluş olduğundan bu kapsamda değerlendirilmelidir. Ayrıca vergiden istisna edilen faaliyet konuları da 17/1-a ve b bentlerinde belirtilmiştir. Bu alanda faaliyet gösteren vakıflarda vergi mükellefi olmayacaklardır.

Mazbut vakıflar çeşitli harçlardan da muaftır. Zaten Vakıflar Kanunu'nun 77. maddesinde bu muafiyet zikredilmiştir. Tapu harçları açısından Harçlar Kanunu'nun 59. maddesinde genel ve özel bütçeli idarelerle Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıfların iktisap edecekleri gayrimenkullerin ve sair aynı hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleri tapu harçlarından müstesna tutulmuştur⁹⁷. Ayrıca Belediye Gelirleri Kanunu (BGK)'nin bina inşaat harçlarında muafiyetleri düzenleyen Ek-2. maddesinde inşaat giderleri genel ve katma bütçeler ile il

⁹⁶ “Mazbut vakıflara ait taşınmazların kiralınması dolayısıyla 1.1.2004 tarihinden önceki dönemlere ilişkin olarak yapılan kira ödemeleri üzerinden, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren gelir (stopaj) vergisi tarhiyatı yapılmaz.” Danıştay 3. Dairesi, 28.12.2006 tarih ve E.2006/1712, K.2006/3659, Danıştay Bilgi Bankası.

⁹⁷ ERKİLET, s.451.

özel idareleri ve belediye bütçelerinden karşılanan her türlü binalar bina inşaat harcından muaf tutulmuştur. Dolayısıyla mazbut vakıflar bina inşaat harcından muafdır.

Ancak yargı harçları, noter harçları, ruhsat harcı gibi harçlar için Harçlar Kanunu'nda herhangi bir muafiyet öngörülmemiştir. Bu durumda 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun genel hükümlerine göre işlem yapılması gerekecektir.

B) Mülhak Vakıfların ve Mallarının Değişik Vergiler Açısından Mükellefiyet Durumu

Mülhak vakıflar, ayrı tüzel kişiliği bulunduğu, kendi müteveli heyetleri tarafından idare edildiği, kamu tüzel kişiliğine sahip olmadıkları için mazbut vakıflarda olduğu gibi bir vergi muafiyeti, Vakıflar Kanunu'nda açıkça belirtilmemiştir. Ancak bu vakıflara kanun koyucu tarafından özel vergi kanunlarında muafiyet tanınabileceği gibi, şartlarını sağlamak kaydıyla Bakanlar Kurulu tarafından da vergi muafiyeti tanınabilir.

Türk Medeni Kanunu'na Göre Kurulan Vakıflar Hakkında Tüzüğü'nün 37/1 maddesine göre Bakanlar Kurulunca, gelirlerinin en az %80'ini, nevi itibariyle genel, özel ve katma bütçeli idareler bütçeleri içinde yer alan bir hizmet veya hizmetlerin yerine getirilmesini istihdaf etmek üzere tahsisan kurulacağı kabul edilen vakıflara, bunlara tahsis edilen miktar için vergi muafılığı tanınabilir. Ayrıca vakfın muafiyetten yararlanabilmesi için belli miktarda bir mal varlığı ve gelire sahip olması gerekir⁹⁸. Bağışlar dışında yıllık geliri 3 milyon lirayı bulmayan ve mal varlığı 30 milyon liradan az olan vakıflara, vergi muafılığı tanınmaz. Bu miktarlar Bakanlar Kurulunca arttırılabilir.

Çeşitli vergiler açısından ele aldığımızda gelir vergisi açısından mülhak vakıflar, mükellef değildir. Kurumlar vergisi açısından olaya bakıldığında ise, mülhak vakıfların kendileri vergi mükellefi olmamakla birlikte bu vakıfların iktisadi işletmeleri varsa bu işletmeler vergi mükellefidir (KVK m.5). İktisadi işletme mülhak vakıf içinde ve vakfa bağlı ise kurumlar vergisine tabi olacaktır. Örneğin mülhak vakfa bağlı bir okul veya bir sosyal tesis varsa kurumlar vergisine tabi olacaktır. Kamu idare ve müesseseleri tarafından okul, aşhane, öğrenci yurdu, kütüphane, kitap, gazete ve mecmua yayınevleri vb. işletmeler kurumlar vergisi kapsamı dışındadır (KVK m.7/3-4-5).

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: DOĞAN, s.199 vd; ERKİLET, s.214 vd.

Mülhak vakıflara ait binaların emlak vergisinden muaf tutulacağına dair bir hüküm bulunmadığından bu vakıflara ait binalar vergiye tabi tutulacaktır⁹⁹. Keza arazi vergisi için de aynı durum sözkonusudur.

Veraset ve İntikal Kanunu hükümlerinde mülhak vakıflarla ilgili bir muafiyet açıkça zikredilmemektedir. Ancak ilgili Kanun'un 3/a maddesinde muafiyet tanınacak müesseseler arasında "umumi menfaate hizmet eden cemiyetler" yer almaktadır. Mülhak vakıflar da bu kategoride değerlendirilebilir.

Tüketim vergisi olarak Belediye Gelirleri Kanunu'nun 36/1 maddesine göre kazanç amacı gütmemek şartıyla işletilen kurumlardan, dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık bulunan cami, mescit, kilise ve havra gibi ibadethaneler elektrik ve havagazı tüketim vergisinden muaf tutulmuşlardır. Bu şekilde faaliyet gösteren mülhak vakıflar istisna hükümlerinden yararlanabilir.

KDV açısından baktığımızda KDVK'nun 17. maddesinde muafiyet uygulanacak müessese ve faaliyetler sıralanmıştır. Kamuya yararlı dernekler statüsünde ve eğitim-kültür ve sosyal amaçlı faaliyet kapsamında olan vakıflar bu muafiyetten yararlanabilmektedir.

Harçlar açısından Harçlar Kanunu'nda açıkça bir muafiyet söz konusu değildir. Ancak 59/b maddesine göre kamu menfaatlerine yararlı dernekler ile Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıfların iktisap edecekleri gayrimenkullerin ve sair aynı hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleriyle bu dernek ve vakıflara ait tesislerin ve bu tesislerin sonradan iktisap edecekleri gayrimenkullerin ve sair aynı hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleri ve bunların terkinleri her türlü harçtan muaf tutulmuştur. Mülhak vakıflarda kamuya yararlı dernek kategorisinde mütalaa edilebilir. Ayrıca bina inşaat harcından hastane ve sağlık kuruluşları ile dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık ibadethaneler ve bunların müştemilatı yararlanmaktadır. Bunun dışındaki harçlardan yararlanma imkanı bulunmamaktadır.

C) Cemaat Vakıflarının ve Mallarının Çeşitli Vergiler Açısından Mükellefiyet Durumu

Eski vakıflardan cemaat ve esnaf vakıfları genellikle beraber zikredilmektedir. Ancak esnaf vakıfları sayı ve etkinlik açısından çok az olduğu için sadece cemaat vakıfları ile ilgili muafiyetleri inceleyeceğiz.

⁹⁹ ERKİLET, s.414.

Cemaat vakıfları genel olarak mülhak vakıfların statüsü ile büyük benzerlikler içermektedir. Cemaat vakıfları da bir kamu tüzel kişisi olmayıp mazbut vakıflara sağlanan imkanlardan yararlanamamaktadırlar. Hatta mülhak vakıflara sağlanan Bakanlar Kurulu kararıyla vergi muafiyetinden yararlanma imkanları cemaat vakıflarına verilmemektedir¹⁰⁰. Bu açıdan cemaat vakıflarına tanınan muafiyetler daha sınırlıdır.

Cemaat vakıfları gelir vergisi açısından vergi mükellefi değildir. Kurumlar vergisi açısından cemaat vakıfları KVK'nda zikredilmektedir. KVK'nun 1/ç maddesinde vakıflara ait iktisadi işletmelerin kurumlar vergisine tabi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca 2/5 maddesinde cemaatlerin vakıf sayılacağı zikredilmektedir. Bu durumda cemaat vakfının kendisi değil iktisadi işletmeleri kurumlar vergisine tabidir. Cemaat vakıflarına ait işletmelerin kurumlar vergisine tabi tutulabilmesi için ticari, zirai ve sınai işletmenin mevcut olması¹⁰¹ ve süreklilik arz etmesi gerekmektedir¹⁰². Cemaat vakıflarının kurum kazancını oluşturan gelir türlerini elde etmesi halinde bu gelir unsurlarının toplamı vergiye tabi tutulmamıştır. Sadece ticari, zirai ve sınai faaliyeti niteliğindeki işletmeler vakfa bağlı işletme kabul edilmiştir¹⁰³. İktisadi işletme vakfın içinde ise ve vakfa bağlı ise kurumlar vergisine tabi olacaktır. Örneğin cemaat vakfına bağlı bir hastane, okul, sosyal tesis bu yönüyle iktisadi işletme kabul edilmekte ve kurumlar vergisine tabi tutulmaktadır¹⁰⁴. Cemaat vakfının menkul sermaye iradı, gayrimenkul sermaye iradı, ücret ve serbest meslek kazancı ile arazi kazanç türlerinin bir veya bir kaçını elde etmesi halinde bu kazançlar kurumlar vergisine tabi değildir.

Emlak Vergisi Kanunu'nun 4/f maddesine göre kazanç gayesi olmamak şartıyla işletilen hastane, düşkünler evi gibi tesislerle, 4/g maddesine göre dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık ibadethaneler bina vergisinden muaftır. Bunlar dışında cemaat vakfının kendi ihtiyacına tahsis ettiği binalar, bina vergisine tabidir. Ayrıca aynı Kanunun 4/r maddesine göre karşılıklı olmak kaydıyla uluslar arası anlaşmalar hükümlerine göre azımlık sayılan cemaatlere ait özel okul binaları bina vergisinden muaftır¹⁰⁵.

¹⁰⁰ REYNA/MORENO ZONANA, s.217 vd.

¹⁰¹ ERKİLET, s.149.

¹⁰² REYNA/MORENO ZONANA, s.216 vd.

¹⁰³ ERKİLET, s.149.

¹⁰⁴ REYNA/MORENO ZONANA, s.216.

¹⁰⁵ REYNA/MORENO ZONANA, s.217.

Bina vergisi dışında cemaat vakıflarına mahsus arazi vergisi muafiyeti bulunmamaktadır. Ayrıca Belediye Gelirleri Kanunu'na göre dini hizmetlere ait umuma açık ibadethaneler çevre temizlik vergisinden muafır.

Belediye Gelirleri Kanunu'nun 36/2 maddesine göre dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık olan cami, kilise ve havra gibi ibadethanelerde tüketilen elektrik ve havagazı tüketim vergisinden muafır.

Veraset ve İntikal Kanunu hükümlerinde cemaat vakıflarıyla ilgili bir muafiyet açıkça zikredilmemektedir. Ancak ilgili Kanun'un 3/a maddesinde muafiyet tanınacak müesseseler arasında "umumi menfaate hizmet eden cemiyetler" yer almaktadır. Ayrıca 3/b maddesine göre umumun istifadesi için ilim, araştırma, kültür, sanat, sıhhat, eğitim, din, hayır, imar, spor gibi maksatlarla kurulan teşekküller bu vergiden muafır. Bu maddeye göre, eğitim, din, hayır ve sıhhat gibi işlerle meşgul olan cemaat vakıflarına herhangi bir surette bedelsiz olarak intikal eden mallar ve bağışlar bu vergiden muaf olmalıdır.

Harçlar Kanunu'nda cemaat vakıfları ile ilgili açıkça bir muafiyet söz konusu değildir. Ancak 59/b maddesine göre kamu menfaatlerine yararlı demekler ile Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıfların iktisap edecekleri gayrimenkullerin ve sair aynı hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleriyle bu demek ve vakıflara ait tesislerin ve bu tesislerin sonradan iktisap edecekleri gayrimenkullerin ve sair aynı hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleri ve bunların terkinleri her türlü harçtan muaf tutulmuştur. Cemaat vakıfları da aynı mülhak vakıflar gibi kamuya yararlı demek kategorisinde mütalaa edilebilir. Ayrıca bina inşaat harcından hastane ve sağlık kuruluşları ile dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık ibadethaneler ve bunların müstemilatı yararlanmaktadır. Bunun dışındaki harçlardan yararlanma imkanı bulunmamaktadır.

SONUÇ

Cumhuriyetten önce kurulan özellikle Osmanlı dönemindeki bir çok eski vakıf, 1926 tarihli Medeni Kanunun yürürlüğe girmesiyle mazbut vakıflar adı altında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sevk ve idaresi altında kamu tüzel kişiliğine dönüşmüş, bazıları ise mülhak vakıf olarak kamu tüzel kişiliği vasfı olmadan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vesayeti altında faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Önceleri mülhak vakıflar arasında sayılan cemaat vakıfları, daha sonra ayrı bir statü olarak hukuk sistemimiz içerisinde yerini almıştır. Sahip oldukları statü ve mallarının hukuki rejimi açısından farklılıklar bulunan bu vakıfların ayrı ayrı incelenmesi ve mevcut sorunlarının çözümü konusunda daha detaylı çalışma yapılması gereği ortadadır. Biz bu çalışmamızda eski vakıfların kısaca hukuki niteliği ve bu

vakıfların mallarının çeşitli vergi, resim ve harçlar karşısındaki durumlarını, muaf olup olmadıklarını ve farklılıklarını ortaya koymaya çalıştık.

Mazbut vakıfların kamu tüzel kişiliği vasfı dolayısıyla bir takım kamu ayrıcalıklarından yararlanmakta ve malları da kamu mallarının tabi olduğu hukuki rejime tabi olduğundan bu hak ve ayrıcalıklarından yararlanmaktadır. Ancak aynı ayrıcalık mülhak ve cemaat vakıflarının kendileri ve malları için geçerli değildir. Vergi, resim ve harçlar karşısındaki durumu da bunu teyit etmektedir.

1926 yılından sonra kurulan yeni vakıflar ise özel hukuk tüzel kişisi olarak kabul edildiği ve özel hukukun kapsamına girdiği için incelememiz dışında tutulmuştur.

